

IV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu

BAKİ - 2011

Dünya iqtisadiyyatının strukturu

Mövzunun planı

1. Dünya iqtisadiyyatında mərkəz və əyalət a.....₃
2. Dünya ölkələrinin təsnifatı.
3. Dünya iqtisadiyyatının təkrar istehsal strukturu.
4. Dünya iqtisadiyyatının sahə strukturu.
5. Dünya iqtisadiyyatının sosial strukturu.

The Hobo-Dyer Equal Area Projection

This new map belongs to the family of Cylindrical Equal Area projections in which the latitude and longitude lines form a rectangular grid. Other projections in this family include the Lambert, Gall, Behrmann, Edwards, and Peters projections. In the present case the "cylinder" is assumed to wrap round the globe and cut through it at 37° north and south. In order to preserve the equal area property the shapes of the landmasses become progressively flattened towards the poles, but shapes between 45° north and south are well preserved.

Dünya iqtisadiyyatı *bir sistem kimi*

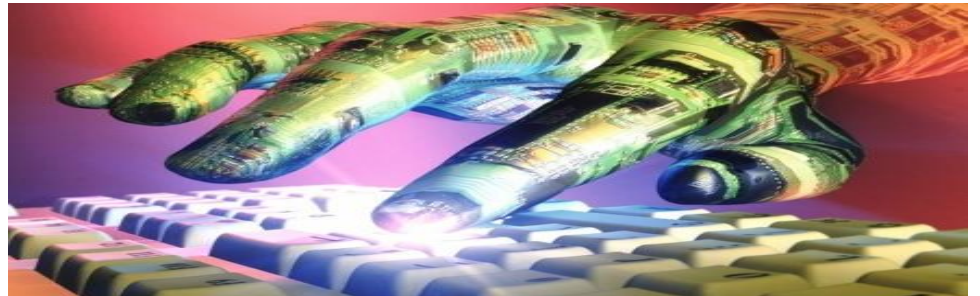
Dünya iqtisadiyyatı *mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemdir.*

Sistemdaxili elementlər

- ❑ *aktorların (iqtisadi fəaliyyətin birbaşa iştirakçıları) iyerarxiyası (hakimiyyət - elementlərin yüksəkdən aşağıya doğru düzülüşü);*
- ❑ *çoxsəviyyəlilik;*
- ❑ *strukturluq.*

Dünya iqtisadiyyatının səviyyələri

- ❖ *beynəlxalq;*
- ❖ *transmilli səviyyə.*

Dünya iqtisadiyyatı mexanizmi və onun tərkib elementləri

Dünya iqtisadiyyatı heterogen (*qeyri-həmcinsli*) xarakterlidir

Dünya iqtisadiyyatı mexanizmi dünya təsərrüfat əlaqələrinin reallaşmasını təmin edən komponentlərdən ibarətdir:

- ❑ *iqtisadi alətlər sistemi;*
- ❑ *təşkilati tədbirlər;*
- ❑ *Institutlar.*

Dünya iqtisadiyyatının tərkib elementləri

- *milli iqtisadiyyatlar;*
- *transmilli korporasiyalar;*
- *inteqrasiya birlikləri;*
- *beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar.*

Dünya iqtisadiyyatında *mərkəz və əyalət anlayışları*

Amerikan sosioloqu İmmanuel Moris Vallersteyn (1930) əmək bölgüsünün dinamik dəyişikliklərinə əsaslanan «**Dünya-sistem**» konsepsiyasına görə dünya *mərkəzi*, *əyalət* və *yarıməyalət* ölkələr olmaqla üç hissəyə ayrılır.

Mərkəz - Avropa sivilizasiyası ölkələri dünya təsərrüfatının nüvəsi

(iqtisadi ixtisaslaşmanın liderliyi)

Əyalət - müəyyən istisnalar olmaqla qeyri-Avropa ölkələri .

(siyasi və iqtisadi asılılar)

Yarıməyalət - sosialist dövlətləri olan yarıməyalət ölkələrə verilir.

(İrlandiya, Portuqaliya, Balkan ölkələri və keçmiş SSRİ respublikaları).

XX əsr bir sıra ölkələrin (Yaponiya, Çin, Şimali Koreya, Avstraliya, Braziliya) simasında dünya təsərrüfatında mərkəz və əyalət arasında sərhəd yuyulmasını yaratmışdır

Dünya iqtisadiyyatında

mərkəz və əyalət anlayışları

Dünya iqtisadiyyatında (dünya ticarətində) hegemon rol oynamış ölkələr

XVII - *Hollandiya - Niderland*

XIX - *Böyük Britaniya*

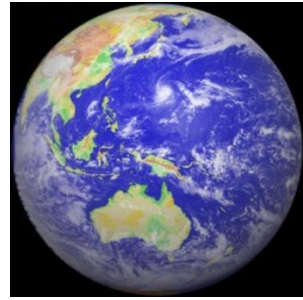
XX - *ABŞ*

İmmanuel Vallerstayna görə

Müasir epoxial mərhələdə ABŞ mütləq lider statusunu itirməkdədir. Lakin buna «solmaq» kimi yanaşılmamalı və hələ də dünyada ən güclü dövlət olaraq qalmaqdadır.

Bir sıra ictimaiyyətçilər, sosiolaqlar razılaşmasalar da İ.Vallerstaynın «*Dünya-sistem*» konsepsiyası tarixə vahid global proses kimi yanaşma marağını artırmış və tarixi qlobalistikanın təşəkkülünə mühüm təsir göstərmişdir.

Dünya ölkələrinin tipologiyası

«I dünya» - metropoliyalar - kapitalist dünyasının mərkəzləri (*Qərbi Avropa, ABŞ, Yaponiya*);

«II dünya» - «I dünya» ölkələrinə alternativ - keçmiş sosialist düşərgəsi ölkələri;

«III dünya» - inkişaf etməkdə olan ölkələr - müxtəlif səviyyəli kapitalist əyaləti ölkələri;

Dünya əhalisinin 75%-i yaşayan «III dünya» ölkələrində dünya resurs istehlakı 20% təşkil

edir.

«IV dünya» - Afrika və Asiyanın yoxsul ölkələri.

Dünya ölkələrinin təsnifatı

Müasir dünyada beynəlxalq hüququn subyekti olan 200-dən çox dövlət mövcuddur.

Dövlətlər beynəlxalq əmək bölgüsündə oynadıqları rola görə müxtəlif qruplara ayrılırlar.

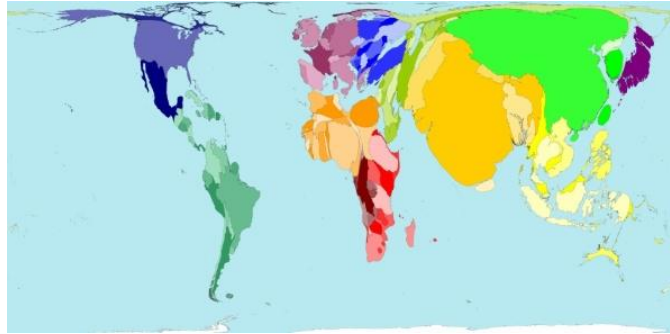
Bu rol isə istənilən vəziyyətdə unikal ola bilər.

Dövlətlər təsnifat əlamətlərinə görə əsasən 3 qrupa bölünürlər:

- ❖ *ölkənin ölçülərinə görə;*
- ❖ *siyasi sistemə görə;*
- ❖ *iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə.*

Ölçülərə əsaslanan ölkə qruplaşması

Ölkənin ölçüləri başlıca olaraq onun ərazi sahəsi və əhali sayı ilə müəyyən olunur.

Ərazi sahəsi Rusiya Federasiyası - 17 milyon kv. km-dən - Vatikan 0,44 kv. km-ə qədər dəyişir .

Əhali sayı Çin - 1,3 milyarddan - Vatikan 1000 nəfərə qədər dəyişir.

Siyasi sistemə görə ölkə qruplaşması

Inzibati-ərazi quruluşuna görə

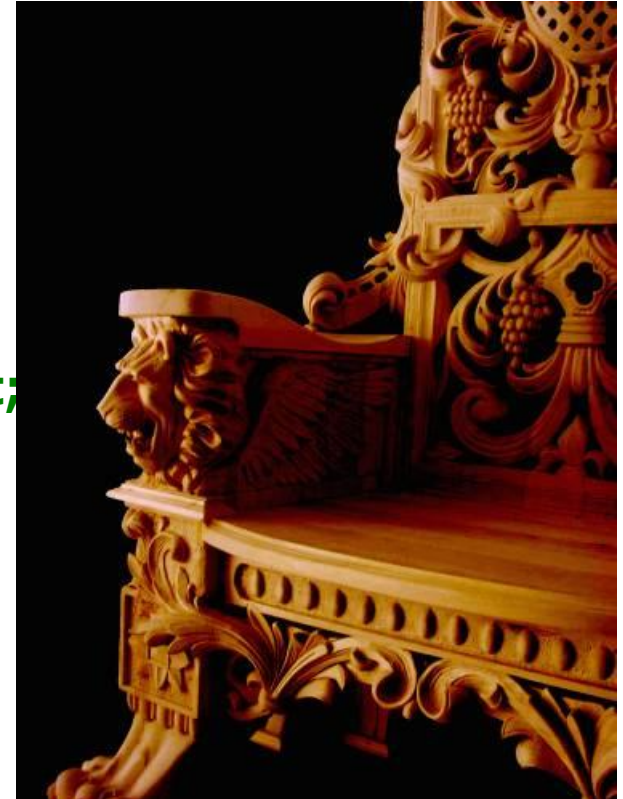
- Federativ;*
- Konfederativ;*
- Unitar.*

İdarəetmə formasına görə

- Respublika – prezident və parlament;**
- Monarxiya - məhdud və mütləq.**

Demokratik prinsipdən yanaşmada

- Demokratik;*
- Avtoritar;*
- Totalitar.*

Dünya iqtisadiyyatında üç qrup ölkə

İndustrial ölkələr (*industrial countries*) - Şimali Amerika, Qərbi Avropa, Sakit Okean hövzəsinin sənayecə inkişaf etmiş 24 ölkəsi

Keçid iqtisadiyyatı ölkələri
(*economies/countries in transition*) - Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ ölkələri - 28 sayda

İnkişaf etməkdə olan ölkələr (*developing countries*) - Asiya, Afrika, Latin Amerikası - 132 sayda

İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə ölkə qruplaşması

İnkişaf etmiş ölkələr

**Heç bir meyar
mütləq universal
deyil.**

İnkişaf etməkdə olan ölkələr

Yüksək inkişaf etmişlər

Zəif inkişaf etmişlər

**Inkişaf etmiş
ölkələrlə inkişaf
etməkdə olan
ölkələr arasında
problemlər
sərhəddi bütün
göstəricilər üzrə
qalır.**

İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə ölkə qruplaşması göstəriciləri

Mütləq göstəricilər

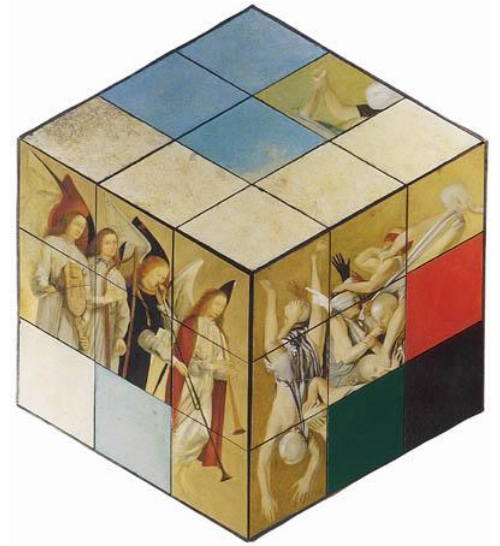
Struktur göstəricilər

Sosial göstəricilər

Mütləq göstəricilər

- ❖ *İqtisadi göstəricilər*
- ❖ *Ümum daxili məhsul*
- ❖ *Ümum milli məhsul*
- ❖ *Milli gəlir*
- ❖ *Sənaye istehsalının həcmi*

Struktur göstəricilər

- İqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında məşğulluğun nisbəti
- Yanacaq-enerji balansının strukturu
- ÜDM-də enerji tutumu
- Nəqliyyat növləri üzrə daşınmalar

Sosial göstəricilər

- ❑ *Orta uzunömürlülük*
- ❑ *İnsan inkişafının integral indeksi (HDI - human development index)*
- ❑ *Savahlılıq faizi*
- ❑ *Korrupsiyanın yayılması və kölgə iqtisadiyyatı*
- ❑ *İnformatizasiya səviyyəsi*

Ümum daxili məhsul - **ÜDM**

ÜDM iqtisadi inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən başlıca iqtisadi indikatorudur.

Ay, rüb, əsasən də 1 il ərzində ölkədə istehsal olunan bütün son əmtəə və xidmətlərin məcmu bazar dəyərinin ifadəsi.

Ümum Daxili Məhsul

ÜDM = **İstehlak** + **İnvestisiya**

+

Dövlət satınalmaları +

(İxrac-İdxal)

Dünya Bankının ölkə qrupları - 2005-ci il

(*gəlirlər həcminə görə*)

1. Aşağı gəlirli ölkələr (*low income economies*)

Adambaşına düşən Ümum Milli Gəlir (GNI) - 875 \$ və ya ondan az olan ölkələr

2. Aşağı orta gəlirli ölkələr (*lower middle income economies*)

Adambaşına düşən Ümum Milli Gəlir - 876-3465 \$ arasında olan ölkələr

3. Yüksək orta gəlirli ölkələr (*upper middle income economies*)

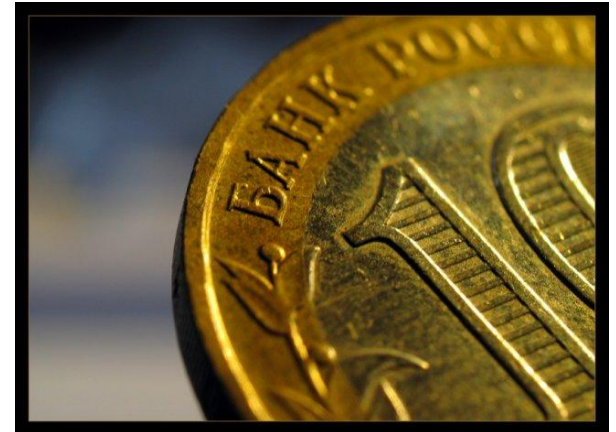
Adambaşına düşən Ümum Milli Gəlir - 3466-10725 \$ arasında olan ölkələr

4. Yüksək gəlirli ölkələr (*high income economies*)

Adambaşına düşən Ümum Milli Gəlir - 10726 \$ və ondan çox olan ölkələr

Dünya iqtisadiyyatının *strukturu*

1. Dünya iqtisadiyyatının təkrar istehsal strukturu.
2. Dünya iqtisadiyyatının sahə strukturu.
3. Dünya iqtisadiyyatının sosial strukturu.

Təkrar istehsal

Təkrar istehsal - *istehsal amillərinin yenidən yaranışı üçün istifadəsi.*

Təkrar istehsal strukturuna *istehsalın əsas vəsaitləri və onların yeniləşməsi daxildir.*

Təkrar istehsal strukturu *Istehsala, onun inkişafına, genişlənməsinə, yeniləşməsinə yönələn kapitalın strukturu.*

Dünya iqtisadiyyatının *təkrar istehsal* strukturu

Tarixi olaraq *istehsal* dövlət ərazisi çərçivəsində inkişaf etmişdir.

Dünya miqyasında isə proses *istehsalın beynəlmiləşməsi*, *istehsal gücləri və istehsal amillərinin dünyəviləşməsi* fonunda irəliləyiş tapır.

Təsərrüfat həyatının bu hadisələri müxtəlif formalarda təzhür edir:

- ❑ *beynəlxalq istehsalın inkişafı*;
- ❑ *kapital və texnologiyaların hərəkəti*;
- ❑ *əmtəə və xidmətlər mübadiləsi*.

Dünya iqtisadiyyatının *sahə strukturu*

Sahə quruluşu ictimai əmək
bölgüsü sistemində oxşar
istehsal şərtlili təsərrüfat
vahidlərinin həm cins
keyfiyyətdə məsmusu

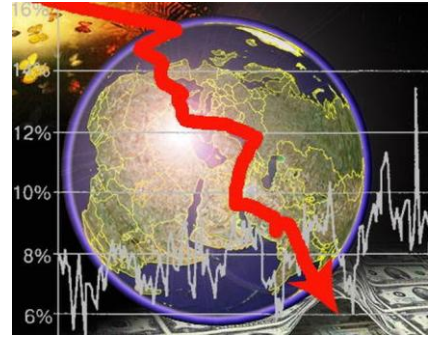

Sahə quruluşunda təsnifatlandırma

Birinci sahə - **kənd təsərrüfatı və
hasilat sənayesi**

İkinci sahə - **emal sənayesi və
tikinti**

Üçüncü sahə - **xidmətlər sferası**

Dünya iqtisadiyyatının *sosial strukturu*

Sosial struktur

**dünya iqtisadiyyatının sosial
strukturunu ölkələrin sosial
sisteminin elementləri
arasında dayanıqlı rəhbərliyi
və optimal gəlirlər
bölünməsinə
ehtiva edir.**

Əsas anlayışlar

- Dünya iqtisadiyyatında mərkəz və əyalət anlayışları;
- Dünya iqtisadiyyatının strukturu;
- « I dünya »;
- « II dünya »;
- « III dünya »;
- « IV dünya ».

t T ə Ə k K r R a A r R

- ❖ **Dünya iqtisadiyyatı mexanizmi;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının tərkib elementləri;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının səviyyələri;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının sistem daxili elementləri;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının təkrar istehsal strukturu;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının sahə strukturu;**
- ❖ **Dünya iqtisadiyyatının sosial strukturu.**

Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006. 509 s.
2. Bayramov Ə.İ. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika, Bakı: 1997.
3. Kərimov C. Orucov A., İsrailov H. Dünya iqtisadiyyatı, dərslik (*İkinci nəşr*), Bakı: «Nurlan nəşriyyatı», 2007. 728 s.
4. Karluk R. Küreselleşən Dünyada Uluslararası Kuruluşlar. Beta Basım A. Ş İstanbul 2007.
5. Marrenwijk C.V. International Economics. Oxford University Press, 2007.
6. Appleyard D.R., Field A.J. International Economics. McGraw-Hill, Irwin, 2001.
7. Веснин В.Р., Цыпин И.С. Мировая экономика. М.: Проспект, 2009. 248 с.
8. Якобсон А. Я., Максимов И. М. Лекции по мировой экономике: Учебно-пособие. Иркутск: ИрГУПС, 2006. 87 с.
9. Социально-экономическая география зарубежного мира, М.: Крон-Пресс 1998, 592 с.
10. «Компас». Вестник международной аналитической информации. ИТАР-ТАСС. (*rus dilində*).
11. www.un.org - Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (*rus dilində*).
12. www.worldbank.org - IBRD - Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. (*ingilis dilində*)
13. www.worldeconomy.ru - Kütləvi İnformasiya Vasitələri dünya iqtisadiyyatı haqqında (*rus dilində*).
14. www.iie.com - ABŞ-ın Beynəlxalq İqtisadiyyat İnstitutu (*ingilis dilində*).

SON

TƏŞƏKKÜR EDİRİK

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Hacızadə Elşən Mahmud oğlu

İqtisad elmləri doktoru, professor

Bakı şəhəri. İstiqlaliyyət 6, ADİU, I mərtəbə,

Otaq №. 000

Tel: (+99412) 492 - 31 - 21

(+99412) 492 - 62 - 64

Web a site: www.elshanhajizadeh.com

E-mail: ehm@rambler.ru

